

СТРЯПКО ІВАН
(Ужгород)

Взаємовідносини крайового товариства „Просвіта” з урядом Чехословацької Республіки

До 1918 р. Закарпаття перебувало в складі Австро-Угорської імперії і було найбільш занедбаною частиною імперії в плані освіти, культури та національної свідомості. Тодішній уряд стримував національне та культурне відродження українців Закарпаття і обмежував діяльність культурно-просвітніх організацій.

Сприятливі умови для національного та культурного відродження настало з входженням Закарпаття (офіційна назва Підкарпатська Русь) в 1919 р., згідно Сен-Жерменського договору, до складу Чехословацької республіки. Нова держава була зацікавлена в зростанні рівня освіти, культури, а як наслідок і національної свідомості населення Закарпаття. Відтак підтримувала діяльність культурно-просвітніх організацій.

Діяльність товариства „Просвіта” все ще досліджена недостатньо, а її взаємовідносини з урядом Чехословацької республіки недосліджені взагалі.

Метою нашої наукової розвідки є дослідження взаємин між чехословацьким урядом та товариством „Просвітою”.

Чехословаччина отримала від Австро-Угорщини важкий спадок: низький культурно-освітній рівень населення, низький рівень національної свідомості, змадяризовану інтелігенцію та великий відсоток угорців, які тут проживали. За таких умов нова влада небезпідставно побоювалася, що Закарпаття постійно знаходитиметься під впливом Угорщини. Ставка робилася на те щоб обмежити вплив проугорськи налаштованих елементів. Проте, слід було діяти дуже обережно, щоб не налаштувати проти себе місцеву інтелігенцію та населення, бажано було б, щоб сама ініціатива йшла від місцевого населення. Тому чехословацький уряд радо підтримав товариство „Просвіту”, а отже і український національно-культурний рух, щоб таким чином підвищити освідченість та рівень національної свідомості місцевого населення та протистояти угорським впливам.

Товариство „Просвіта” було засновано 9 травня 1920 р. і від початку свого заснування визначало себе як суто культурно-просвітницьку організацію „з виключенням всякої політичної акції [ДАЗО: 3]”, що звичайно ж імпонувало чехам. Чимало впливових чеських діячів стали членами „Просвіти”, зокрема: віце-губернатор Петро Еренфельд, голова шкільного відділу Йозеф Пешек, професор Франтішек Тіхий, Флоріан Заплетал та інші. Е.Бенеш, відвідавши в січні 1922 р. Підкарпатську Русь, на зустрічі з діячами “Просвіти” високо оцінив працю “Просвіти” і її театру. „Так як працює “Просвіта”, так працювали чехи зі своїм народом 150 р. тому”. Прем’єр-міністр також пообіцяв моральну і матеріальну допомогу товариству [Протокол XII 2003: 163].

Для забезпечення виконань завдань передбачених статутом в межах Товариства було засновано ряд фахових комісій, кожна з яких відповідала за певний напрям роботи. Оскільки “Просвіта” була єдиною культурно-просвітницькою організацією і взяла на себе дійсно широке коло завдань, то було засновано такі комісії: Референт будови Народного Дому в Ужгороді, Музейна і

бібліотечна комісія, Аматорський драматичний кружок, Видавнича комісія, Комісія для місцевостей Підкарпатської Русі, Театральна, Організаційна, Літературно-науковий відділ, Музична комісія.

В разі потреби всередині комісії створювалися підкомісії, секції. Потрібно сказати, що комісії були непостійними, їх чисельність змінювалася. Так в 1922 р. чисельність комісій зросла до 11 (було створено Економічну комісію та комісію Поборювання алкоголізму). Деякі комісії, виконавши свою місію розформовувалися (Комісія Назв місцевостей Підкарпатської Русі - після того, як було уточнено назви населених пунктів, Референт будови “Народного Дому” в Ужгороді – припинив своє існування в жовтні 1928 р., коли було завершено будівництво “Народного Дому”), інші об’єднувалися як Театральна і Комісія Аматорських драматичних кружків. Таким чином, постійно діючими комісіями були: Видавнича комісія, Театральна, Літературно-наукова, Організаційна, Музична, Економічна, щоправда, в різні періоди діяльність певних комісій, або посилювалася, або слабшала. Потрібно сказати, що дуже часто активність комісії залежала від її складу та голови, якщо ці люди були налаштовані працювати, то відповідна комісія активно діяла, якщо ж ні, то робота комісії була млявою.

Оскільки „Просвіта” не мала коштів для виконання взятих на себе завдань, вона часто зверталася по допомогу до чехословацького уряду. Так Президент республіки Т.Г.Масарик подарував 100 000 кч. на будівництво Народного Дому.

Завдяки підтримці уряду активно працював театр „Просвіти”, який очолив відомий український театральний діяч М.Садовський, але в „Просвіти” не вистачало коштів на утримання театру та не було приміщень, де б він міг проводити свої репетиції та виступи. Очільники „Просвіти” змушені були постійно звертатися до уряду по допомогу. Неодноразові звернення про виділення приміщення для театру нічого на дали. Театр так і не отримав приміщення, але чехословацький уряд надавав значні кошти для його функціонування. Президент Чехословацької республіки Т.Г.Масарик надав театру допомогу в сумі 250 000 кч. [Протокол II 2003: 137]. В травні 1922 р., коли стан справ театру погіршився віце-губернатор П.Еренфельд доручив Й.Пешеку доповісти міністерству освіти про критичний стан театру і виплатити 436 000 кч., сам Пешек пообіцяв по внесенні прохання дати ще 40 000 кч. на театр [Протокол XVIII 2003: 175]. Загалом лєвова частка коштів наданих „Просвіти” чеською владою йшла на потреби театру.

Допомогу отримувала й видавнича комісія. І.Панькевич, який був активним діячем „Просвіти” і одночасно працював в шкільному відділі, посприяв тому, щоб шкільний відділ купував видання „Просвіти”, підтримуючи її таким чином.

„Просвіта” домоглася від уряду заборони вивезення за межі Підкарпатської Русі музею ім. Лєгоцького в Мукачеві, який придбали підприємці і готувалися вивезти.

Загалом, як адміністрація Підкарпатської Русі, так і центральний уряд в Празі постійно надавали „Просвіти” грошову допомогу. Так в державному бюджеті на 1922 р. було закладено, як сталу субвенцію 80000 кч., а надзвичайну 1 мільйон кч. [Протокол XI 2003: 158], а в бюджеті на 1923 р. закладено 360 000 кч. [Протокол VIII 2003: 219]. Загалом за 1920 – 1923 рр. „Просвіта” отримала від чехословацького уряду щонайменше 1 088 700 кч. грошової допомоги. Уряд підтримував ініціативи „Просвіти” і надавав їй допомогу, як матеріальну так і мо-

ральну, щоправда він змушений був підтримувати „Просвіту”, оскільки, це була єдина культурно-просвітницька організація. Часом між чехословацьким урядом та „Просвітою” траплялися і непорозуміння. Так із 1 млн. кч. в державному бюджеті на 1922 р. „Просвіта” отримала лише 200 000 кч., а 800 000 кч. були витрачені на інші цілі [Протокол ХІХ 2003: 177].

В березні 1923 р. в Мукачеві було створено „Общество имени Александра Духновича”, до якого увійшли С.Фенцик, Й.Камінський, Є.Сабов, В.Сулинчак, Ю.Гаджега, М.Бескид, О.Бескид та інші. „Общество им. А.Духновича” від початку стояло на русофільських позиціях, протиставляючи себе „Просвіті”. Між обома товариствами розпочалася боротьба за вплив на населення та прихильність чехословацької влади.

Наступного року сталися зміни, які послабили вплив „Просвіти” на чехословацький уряд. Насамперед, це призначення в 1924 р. Губернатором русофіла А.Бескида. Був змінений і віце-губернатор, замість Петра Еренфельда, прихильника українського напрямку, ним став А.Розсипал затятий русофіл. В 1924р. помер Й.Пешек очільник шкільного реферату, прихильник української мови в школах Закарпаття. Шкільний реферат очолив чех Й.Шіmek, який неприхильно ставився до „Просвіти”.

Співпрацю з „Просвітою” чехословацький уряд дедалі більше обмежував. Щоправда зовсім від такої співпраці уряд не відмовився, оскільки за попередні роки діячі „Просвіти” зуміли налагодити досить тісті стосунки з багатьма чеськими діячами. Крім того, „Просвіта” все ж залишалася потужною і впливовою організацією в краї. Так в 1925 р. вона мала 4 філії, 108 читалень і 5400 членів. Чехословацький уряд продовжував надавати субсидії для „Руського театру товариства „Просвіта” місячно 14 000 кч., в рік це складало 168 000 кч. аж до сезону 1926/1927 рр. [Шерегій 1993: 151]. Так само уряд, зокрема шкільний відділ, продовжував надавати грошову допомогу читальням „Просвіти”, але ця допомога вже не була такою великою як в попередні роки.

Починаючи з 1928 р., відносини між „Просвітою” та чехословацьким урядом погіршуються ще більше. В.Худанич, посилаючись на угорські архівні матеріали, доводить, що між Польщею і Чехословаччиною 1928 р. був укладений договір, за яким Польща відмовлялась від спільного кордону з Угорщиною, а Чехословаччина зобов'язувалася знищити український національно-визвольний рух на Закарпатті [Ференц 2005: 47].

Свого апогею погіршення досягло у 1930 р., коли студент Федір Тацинець здійснив замах на голову „Общества им. А.Духновича” Є.Сабова. Стріляв він у повітря, але русофіли і чехи використали цей епізод для нових нападів на „Просвіту”. Чеський політик Клофач вбачав у цьому руку Берліна [Дуб 1931: 49].

Урядове переслідування „Просвіти” було однією з причин кризи 1930-1931 рр. діяльності Товариства. Якщо в 1929 р. кількість читалень складала 176, 4 філії і 11 125 членів то в 1931 р. 5 філій, 109 читалень, 7240 членів [Федака 1991: 13].

Одночасно чехословацький уряд заборонив використання терміну „українці” для означення населення Підкарпатської Русі.

В 1930 р. Народоцевцьке учительське товариство та „Просвіта” спробували змінити статuti, вживши терміни „український”, „українець”. Міністерство внутрішніх справ заборонило використовувати ці терміни, мотивуючи це тим, „що

в згаданім означенні треба вбачати також і цілі протидержавні з огляду на відомі намагання до утворення українського соборного зв'язку” [Брящайко 1936: 1]. Обидва товариства звернулися до Найвищого Адміністративного Суду, який, після розгляду справи, 28 червня 1935 р. підтвердив заборону назви „український” як такої, що суперечить правним приписам, згідно з яких мова і народність місцевого населення Підкарпатської Русі означається, як „руска (малоруска)” або „русинска” [ДАЗО: 3]. Заборона стосувалася лише офіційних документів, але не повсякденного життя.

Невдовзі, в 1934 р. Крайовий уряд заборонив вживати назви „Закарпаття”, „Підкарпаття”. Ця заборона була скасована лише після того, як члени „Просвіти” надали Крайовому уряду масу цитат з видань Чеської Академії Наук і Мистецтв в Празі, видань інших чеських наукових товариств в яких також вживалися назви „Підкарпаття”, „Закарпаття”, „Закарпатська Русь” [Українське слово 24 січня 1935: 1].

Судова постанова призвела до радикалізації просвітянської молоді, яка все більше ворожо ставилася до чехів. „Просвіта” продовжувала поширювати етнонім „українці”. За це діячі „Просвіти”: Л.Бачинський, С.Черкасенко, В.Гренджа-Донський, М.Підгірянкя та інші. Переслідувань зазнавали з боку уряду.

Слід відмітити, що, незважаючи на антиукраїнську політику, чехословацький уряд все ж не вдався до відвертого силового тиску на „Просвіту”, а підтримував своєрідний баланс сил між українським та русофільським рухами.

Поступово політична ситуація знову починає змінюватися на користь „Просвіти”. 15 лютого 1935 р. губернатором став Костянтин Грабар, це призначення радо віталосся Товариством, “бо пан Константин Грабар з самого початку своєї діяльності ставився до народовецького руху дуже прихильно і як губернатор вже кілька разів дав докази, що цього свого ставлення придержується й надалі” [Календар „Просвіти” 1936: 35]. Правда, В.Гренджа-Донський доволі скептично ставився до “народовецтва” Грабаря, але Грабар тривалий час співпрацював з “Просвітою” і очолював комітет будови “Народного Дому” і все ж ставився до Товариства набагато прихильніше ніж його попередник А. Бескид.

Цього ж року “Просвіта” підписала з урядом “Санаційний акт”. Товариство отримало від Земського Банку позичку в 2 млн. кч. на 20 років, причому держава виступила гарантом повернення позики. Ця позика потрібна була для того, щоб провести оздоровлення Товариства [ДАЗО: 14].

Уряд знову налагоджує активну співпрацю з „Просвітою”, особливо з жовтня 1938 р. після провалу зовнішньополітичних авантур автономного уряду очолюваного А.Бродієм. Проте невдовзі сама Чехословацька республіка перестала існувати, а Угорщина, окупувавши в березні 1939 р. Закарпаття, заборонила діяльність „Просвіти”.

Література

1. Брящайко М. Боротьба за назву // Українське слово. – Ужгород. – 1936. – 14 травня. – Рік видання V. – Число 18 (157). – С. 1.
2. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО) ф. 72, оп. 1, од. зб. 5.
3. ДАЗО ф. 72, оп. 2, од. зб. 1.
4. ДАЗО ф. 72, оп. 2, од. зб. 91

5. Дуб М. Короткий нарис світової політики в 1930 році // Народний ілюстрований календар т-ва „Просвіта” на рік 1931. Річник ІХ. – Ужгород: друкарня „Свобода”, 1931. – С. 46-53.

6. Заборона назв „Закарпаття”, „Підкарпаття” // Українське слово. – Ужгород. – 1935. – 24 січня. – Рік видання ІV. – Число 3 (96). – С. 1.

7. Константин Грабар губернатор Підкарпатської Руси // Календар „Просвіта” на переступний рік 1936. Рік видання 14-ий. – Ужгород: Друкарня „Свобода”. – С. 34-35.

8. Протокол ІІ Засідання товариства „Просвіта” 29 червня 1921.// Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. Річник V – VII (XIX – XXI)/ Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: „Два кольори”, 2003. – С. 137-139.

9. Протокол ХІ Засідання Головного Відділу товариства „Просвіта” дня 12 октября 1921.// Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. Річник V – VII (XIX – XXI)/ Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: „Два кольори”, 2003. – С. 158-160.

10. Протокол ХІІІ Засідання головного відділу товариства „Просвіта” дня 2 януара 1922р.// Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. Річник V – VII (XIX – XXI)/ Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: „Два кольори”, 2003. – С. 163-166.

11. Протокол ХVІІІ Засідання Головного відділу товариства „Просвіта” дня 11. V. 1922 // Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. Річник V – VII (XIX – XXI) / Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: „Два кольори”, 2003. – С. 175-177.

12. Протокол ХІХ Засідання Головного відділу товариства „Просвіта” 25 мая 1922.// Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. Річник V – VII (XIX – XXI)/ Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: „Два кольори”, 2003. – С. 177-179.

13. Протокол VІІ Засідання головного відділу товариства „Просвіта” дня 21 децембра 1922.// Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. Річник V – VII (XIX – XXI)/ Під. ред. П. Федаки. – Ужгород: „Два кольори”, 2003. – С. 219-221.

14. Федака П. Нарис історії товариства „просвіта” Карпатської Русі-України (1920-1939). – Ужгород, 1991. – 52 с.

15. Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20-30-ті роки ХХ століття. – Мукачево: «Карпатська вежа», 2005. – 216 с.

16. Шерегій Ю.-А. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993. – 412 с.